

УДК 94 (477) 19

І. Л. Цимбалюк – асистент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки

Політика Польської держави щодо громадських організацій Волинського воєводства в 1921–1939 роках

Роботу виконано на кафедрі країнознавства і міжнародних відносин ВНУ ім. Лесі Українки

Проаналізовано роль влади в розвитку громадського руху Волинського воєводства в міжвоєнний період. Підтримуючи певний напрям, вона корегувала діяльність та становлення громадських організацій. Держава визначала основні параметри культурно-просвітницької, спортивно-оздоровчої діяльності громадських організацій Волинського воєводства, впливала на структурну будову товариств, організацій, спілок. З одного боку, простежується негативне ставлення польської влади до зародження на Волині громадського руху, з іншого – активність представників національних меншин та прагнення волинської інтелігенції продовжувати національну справу.

Ключові слова: громадські організації, національність, влада, Волинь.

Цимбалюк І. Л. Политика Польского государства относительно общественных организаций Волинского воеводства в 1921–1939 годах. Аналізується роль влади в розвитку общественного движения Волинского воеводства в межвоенный период. Поддерживая то или другое направление, власть корректировала деятельность и становление общественных организаций. Государство определяло основные параметры культурно-просветительской, спортивно-оздоровительной деятельности общественных организаций Волинского воеводства, влияла на структурное строение обществ. С одной стороны, прослеживается негативное отношение польской власти к зарождению на Волини общественного движения, с другой – значительная активность представителей национальных меньшинств и стремление волинской интеллигенции продолжать национальное дело.

Ключевые слова: общественные организации, национальность, власти, Волинь.

Tsybalyuk I. L. Policy of the Polish State in Relation to Public Organizations of the Volhynia Province in 1921–1939. The role of power is analysed in development of public motion of the Volhynia province in an intermilitary period. Supporting that or other direction power was corrected by activity and becoming of public organizations. The state determined the basic parameters of cultural-elucidative, sporting-health activity of public organizations of the Volhynia province, influenced on the structural structure of societies. From one side, there is negative attitude of Polish power toward an origin on Volhynia of public motion, from other – considerable activity of representatives of national minorities and aspiration of Volhynia intelligentsia to continue national business is traced.

Key words: community organizations, ethnicity, power, Volyn.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні актуальні питання розвитку та становлення різноманітних громадських інституцій, зокрема тих, що створюють національні меншини. Актуальним також є вивчення досвіду їхнього впливу на владні структури, та зворотного процесу – впливу влади на їх функціонування.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Певні аспекти означеної проблеми досліджували такі вчені, як Ю. Крамар, М. Кучерепа, С. Шульга та ін. [2–4]. Однак усі вони акцентують увагу на окремо взятих факторах, які впливали на розвиток громадського руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Мета та завдання статті – у контексті нових досліджень та на основі архівних матеріалів проаналізувати вплив польської влади на формування й діяльність громадських організацій Волині в 1918–1939 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для національної політики Польської держави досліджуваного періоду характерні половинчасті рішення та дискримінаційні заходи. Польща, яка сама довгий час була в неволі, відродившись, нехтувала правами представників інших націй. У трактуванні нації поляками переважали погляди ендеків, які ґрунтувалися на великодержавній ідеї Речі Посполитої. Згідно з нею, нація – не тільки культурницько-духовний феномен, а й політичний. Тому до складу польської нації автоматично включались усі народи, які зазнали політичного й культурно-цивілізаційного впливу поляків і Польської держави.

Усупереч рішенням Ради Послів, польський уряд ніколи не визнавав автономії Галичини й докладав чимало зусиль для того, щоб відділити від неї Волинь, проклавши так званий сокальський

кордон по давній російсько-австрійській межі. Самоврядний закон для трьох воєводств (1922) так і не був упроваджений у життя. Українців перестали брати на державну службу. Слід зазначити, що, попри декларативні наміри центральної влади, місцева адміністрація саботувала її розпорядження щодо недискримінації національних меншин. Окрім того, активно проводилось осадництво, тобто процес переселення поляків на українські землі. Унаслідок цього на Волині віддано осадникам 5 тис. господарств, у Галичині – 70 тис.

Польський уряд упроваджує 1924 р. так званий утравізм у шкільній справі, тобто двомовність у навчанні (коли не менше 20 родин висловить свою згоду) предметів, а також читання для неполяків більшості дисциплін у молодших класах рідною мовою, однак у старших викладання проводилося лише польською.

Унаслідок дискримінаційних впливів польського уряду у 1921/1922 навчальному році в Галичині було 2426 українських і 2247 польських загальних шкіл, а на Волині в 1922/1923 навчальному році – 442 українських шкіл, 89 утравістичних і 543 польських. У 1937/1938 навчальному році залишилося на території обох регіонів разом уже тільки 460 українських загальних шкіл перед 3005 школами утравістичних і 3606 польських, а також 51 українських та п'ять утравістичних середніх шкіл. Тільки 7% українських дітей навчалася в українських школах, 45 % – в утравістичних, 48 % – у польських.

Ще наполегливіше колонізацію національних меншин проводив Г. Юзефський, волинський воєвода в 1928–1938 роках. Вона полягала насамперед у створенні польсько-українських інституцій та одночасній ізоляції від Галичини. Це радикалізувало настрої українців. Безробіття української інтелігентності, яку не приймали на державні (приватний сектор, зокрема торгівлю, монополізували євреї) посади, лише поглиблювало її радикалізм і ненависть до Польщі.

Українські радикали намагалися знищити польську державу, щоб побудувати українську. Через політику Українського національно-демократичного об'єднання (далі – УНДО) молодь вступає в ОУН. Були вчинені замах на шкільного куратора С. Собінського (1926), на польських прихильників порозуміння з українцями Ф. Головка (1931), міністра внутрішніх справ Б. Перацького (1934), на українських прихильників порозуміння з поляками – поета С. Твердохліба (1922) і петлюрівця І. Бабія (1934). Вибори 1922 р. українці-галичани бойкотували. УВО відповіла на це терором (підпалами, нападами тощо). У Сейм було обрано тільки 25 українських депутатів. Натомість останні демократичні (1928) вибори принесли українцям 46 сеймових (у т. ч. з Галичини – 28) мандатів, 11 місць у сенаті. Після виборів ОУН провела 2200 акцій у липні–листопаді 1930 року. Унаслідок цього Ю. Пілсудський наказав провести т. зв. пацифікацію (16.09–30.11.1930) – нищення майна українських селян, публічне масове тілесне покарання (19 осіб було вбито), арешти (затримано 1739 осіб, із яких засуджено 50), закриття трьох гімназій і тощо.

Пацифікація викликала ненависть, і УНДО подало скаргу на Польщу до Ліги Націй про недотримання прав національних меншин. На поліцейських виборах 1930 р. українці здобули всього лише 21 мандат. 1935 р. оголошено часткову амністію, допущено врешті вживання назви «український». УНДО згодилося взяти участь у виборах (обрано 13 депутатів-українців). В. Мудрий став віце-маршалом Сейму й уклав декларацію лояльності перед державою. Нормальні відносини, однак, тривали недовго. Влада знову повернулася до процесу колонізації (1938). Зокрема, примусово наvertsаючи в католицизм православних українців, спаловала церкви, проводила ревіндикацію на користь костелу (1936–1938). Підтримувалися лемки, гуцули, бойки, полішуки. Їх називали «тутейшим народом», щоб ослабити український вплив.

Принципи національної політики (1935–1937) санаційного табору чітко виклало 1935 р. Бюро національної політики Національного відділу Міністерства внутрішніх справ. Вони були інструкцією для різних відомств, якою потрібно керуватися під час розв'язування різних проблем, пов'язаних з існуванням національних меншин.

«Метою внутрішньої національної політики Польщі, – писав директор Бюро національної політики, – є об'єднання громадян із державою. (...) Завдання цієї політики – вплив у напрямку єднання громадян держави чужої національності з польською. Виконання цього завдання повною мірою вважається досягнутим, коли громадяни не тільки стають лояльними перед державою, а й коли вміють проявляти корисну для держави активність. (...) Завдання це не може бути реалізованим шляхом ведення національної політики через примус. Політика цього виду дає переважно зворотні

наслідки, гартує ідейні елементи національних меншин, мобілізує проти себе всіх, хто захищає свою національність, себе і своїх співвітчизників перед денаціоналізацією» [1, 32].

Значно більш дієвою, на думку директора Бюро, була політика, яка викликала в представників національної меншини відчуття свободи. Політика, яку впроваджував через Міністерство внутрішніх справ куратор національної політики, називалася державною асиміляцією [1, 33].

Керуючися вищезгаданими принципами, представники польської влади наголошували, що враховують такі чинники, як ступінь розвитку національної свідомості меншин, їх кількість і компактність проживання, професійну та суспільну структуру. Якщо свідомість представників національної групи була достатньо розвинена, то влада намагалася уникати відкритого застосування методів денаціоналізації й придушення національних почуттів. У разі, коли свідомість, культурний і суспільно-організаційний рівні були низькими, національна політика польської влади ставала жорстокою та спрямовувалася на знищення національної свідомості та асиміляцію меншин.

Польські чиновники докладали чимало зусиль, щоб посилити впливи польської культури й послабити культурний розвиток інших народів. Концентрація поляків серед національних меншин була державною справою. На практиці це виглядало так: державні чиновники мали завдання під час розселення польських осадків на українських землях стежити за їхньою компактністю проживання та заселяти ті райони, де прояви національної свідомості були слабшими, ніж в інших. Окрім того, за сприяння державних чиновників обов'язково мали проводитися культурно-організаційні заходи: створення польських дитячих таборів, відзначення різних державних і релігійних свят, заснування культурно-освітніх та інших товариств, спорудження костелів і каплиць, організація господарського життя та самоврядування.

Отже, відповідно до політичних доктрин представники влади вважали, що значно важче асимілювати національну меншину з розбудованою суспільно-професійною й економічно розвиненою. Оптимальною ситуацією, з погляду державних справ, вважалася, коли нацменшина економічно залежала від влади, а представники національних меншин виступали як прохачі, а це, зі свого боку, полегшувало їх контроль і керування.

У впровадженні цієї політики влади велика роль належала громадським та релігійним організаціям. Саме для асиміляції національних меншин у єдиний польський народ державні чиновники втручались у релігійні справи. Зокрема, вважалось, що Православна церква може відіграти сильнішу роль щодо асиміляції населення, ніж католицький костел, оскільки останній підпорядковувався Ватикану, що перешкоджало впливу на нього.

Упроваджуючи принципи державної асиміляційної політики в життя, польським чиновникам неодноразово наголошувалося, що вони офіційно зобов'язані зберігати характер наднаціонального чинника, але державна національна політика реалізується лише через суспільно-громадські структури польського спрямування, тобто через підтримку культурно-освітніх, релігійних, кооперативних, політичних партій, рухів та організацій, у яких переважали поляки або які декларували свої наміри про співпрацю з державною владою. В обов'язки відділів національної безпеки входили вивчення та збір інформації про діяльність громадських структур. Освітня зобов'язували формувати світогляд молоді в державницькому дусі. Місцева адміністрація повинна була втручатись у діяльність національної спільноти, щоб економічно її послабити.

Загалом вирішальну роль в асиміляційній політиці відіграло саме польське населення, яке повинно було проникати у всі національні структури та залучати представників національних меншин до своїх заходів. Політична доктрина 1920–1930-х рр., яка включала перспективу залучення українців до громадської та державної діяльності в Другій Речі Посполитій для їхньої асиміляції, впливала на розвиток українського громадського руху на Волині. Установчі акти польських організацій передбачали участь у них населення всіх регіонів держави.

Зважаючи на щире прагнення польських політиків утвердитися на анексованих після Першої світової війни землях, центральні органи товариств створювали свої відділення на Волині. Тут вони мали стійку матеріальну й моральну підтримку та заохочення до праці з боку місцевих властей. Аналіз їхньої діяльності засвідчує, що то були організації більшою мірою адміністративні, ніж громадські. Щоправда, польські організації рівних матеріальних можливостей не мали. Суто польських товариств на терені Волині фактично не було, зважаючи на національну політику влади,

яка намагалась якомога більше залучити українців до діяльності своїх товариств. Тому такі структури були або малопомітні, або з переважальним українським спрямуванням.

Політичне протистояння, загальна напруженість стосунків між поляками та представниками національних меншин накладалися на ідеологію громадського руху. Характер організованої діяльності євреїв, чехів, німців та росіян визначався політичним і економічним становищем певної національної меншини. Єврейське, чеське й німецьке населення було зорганізоване навколо відповідних організацій, які проводили культурно-освітню й опікунську діяльність.

На початку ХХ ст. громадські товариства на Волині розвивалися та функціонували в контексті національних доктрин: «Просвіта», Товариство імені Лесі Українки, «Рідна школа», «Жидівська освітня ліга Польщі», «Чеська матір шкільна», «Спілка польської інтелігенції». Розгортання освітніх процесів у 20–30-х рр. ХХ ст. в Західній Україні сприяло створенню громадських товариств як самостійних об'єднань, що проводили організаційну, просвітницьку й культурну діяльність, спрямовану на реалізацію завдань збереження національної ідентичності.

На Волині діяло понад 40 лише українських об'єднань, у тому числі 28 – культурного й освітнього спрямування, діяльність котрих регулювали спеціальні законодавчі акти, які застерігали їх від участі в розв'язанні політичних та економічних завдань і які існували здебільшого за рахунок самофінансування, добровільних внесків та деякою мірою – за державні субсидії. У попередній історії Волині не існувало такого розмаїття громадських об'єднань.

Стратегічними напрямками діяльності товариств у 1919–1939 рр. на Волині були збереження національної належності, підняття освітнього, культурного й фізичного рівнів волинян, виховання молоді, відданої ідеям безкомпромісності в боротьбі за волю та незалежність України. Примусова асиміляція волинського населення, процес полонізації національної освіти активізували організаційну й просвітницьку діяльність товариств, спрямовану на підвищення загальноосвітнього та культурного рівнів населення Волині.

Громадський рух був представлений українськими («Юнацтво», «Сокіл», «Луг», «Пласт»), польськими («Вогнище», «Сєв», «Віці»), єврейськими («Галмуд-тора», «Жидівське товариство середніх і початкових шкіл»), чеськими («Чеський клуб», «Чеська матір шкільна»), змішаними («Просвітянські хати» (польсько-українське товариство), «Волинський союз сільської молоді») товариствами.

До пріоритетних напрямів діяльності товариств належить культурно-освітня діяльність, обумовлена можливістю реалізації культурно-естетичних інтересів та запитів молоді («Юнак», «Якор», «Молоде життя», «Гарт», «Діточний клуб», «Юнацьке товариство», «Католицьке товариство жіночої молоді», «Чеський клуб», «Тарбут»). Водночас активно діяли товариства та організації політичного спрямування («Ділове об'єднання поступового студентства», «Життя», «Сельроб», «Союз української націоналістичної молоді»).

Становлення й розвиток громадських товариств на Волині репрезентовані динамізмом, суперечностями соціально-політичних та культурологічних чинників, які опосередковано визначали напрями діяльності товариств. Загалом, якщо характеризувати розвиток громадського руху на Волині, то його можна класифікувати за кількома показниками – за національністю (українські, польські, єврейські, російські, чеські, німецькі, змішані); за статутною діяльністю (освітні, благодійні, релігійні, професійні, спортивні, кооперативні); за політичною спрямованістю (праві, ліві, помірковані, ті, які сповідували націоналізм); за підтримкою з боку держави (ті, що фінансувались урядом або органами місцевого самоврядування, і ті, які виживали за рахунок членських та благодійних внесків).

Що ж до громадських осередків інших національностей, то, крім поляків й українців, найбільшою національною меншиною Волині в період 1921–1939 рр. була єврейська, а найсильнішими єврейськими політичними партіями на Волині – сіоністичні організації. Потужною (як і в Польщі загалом) була «Організація сіоністична в Польщі». Наприклад, у Рівному в 1921 р. члени цієї організації мали вплив у таких товариствах, як «Тарбут», «Товариство купців і промисловців», а також у молодіжних організаціях – «Трумпфельдор» та «Хашомер Алумі». Крім «Організації сіоністичної в Польщі» й сіоністів-ревізіоністів на Волині, хоча й із меншим успіхом діяли також інші угруповання. Найбільший вплив серед них мала «Паоле-Сіон Правиця». Їхні діячі відігравали істотну роль в організації дрібної торгівлі, ремесла, а також у профспілках, особливо в Ковелі, Володимирі й Луцьку.

Слід зазначити: хоча єврейська громада була третьою за чисельністю, однак за активністю та кількістю громадських організацій на Волині вона посідає перше місце, слідом за нею йдуть українські й змішані організації, далі – польські, чеські та німецькі, відповідно, і найменш активними в досліджуваний період були росіяни. Якщо євреї, українці й поляки брали активну участь фактично у всіх сферах громадсько-політичного життя, то чехи та німці – здебільшого в освітній і господарській діяльності. Активність росіяни була помітна лише під час вирішення питань релігійного характеру.

До окремої категорії організацій належать змішані товариства, що стали наслідком політики «регіоналізму», яку проводив на Волині воєвода Г. Юзевський. Намагаючися відірвати українців Волині від «згубних впливів» галичан, воєвода створював українсько-польські та польсько-українські товариства – культурно-освітні, кооперативні, господарські, спортивні й т. д.

«Не буду описувати всі труднощі в реалізації проекту, – із часом писав Г. Юзевський, але із задумкою впорався успішно. “Сєв” і “Віці” покинули Волинь, їх місце зайняв Волинський союз сільської молоді. Він став типовою волинською організацією зі змішаним національним складом, посів передову позицію. Із часом значення його зросло. Досить швидко розбудувалась організаційна мережа. Союз впливав на “клімат” польсько-українських стосунків, задавав тон волинській дійсності» [5, 202]. Ідеологічною платформою діяльності ВССМ було зміцнення польсько-української й українсько-польської солідарності, спільноти, близькості.

Привертає увагу той факт, що, з одного боку, відзначається негативне ставлення польської влади до зародження на Волині громадського руху (українського, польського, єврейського, німецького або чеського), з іншого – простежується значна активність представників національних меншин та прагнення волинської інтелігенції продовжувати національну справу. Українці, як і інші національні меншини, мали можливість користатися з результатів діяльності польських організацій. Загалом то був один із засобів упровадження «волинської політики» в життя через невеликі поступки на користь українців, залучення їх на бік Польської держави.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, через знищення культури й національних традицій українського народу польський уряд намагався полегшити шлях до повної колонізації. Здійснювати свої плани реакція починала з посилення роботи серед молоді й завоювання впливу на неї. Національна асиміляція була метою, а державна асиміляція – не альтернативним рішенням, а всього лише інструментом, який полегшує створення очікуваної моделі політики, ресурсом, що знеболює процес денационалізації.

Список використаної літератури

1. Referat o sytuacji na Zachodniej Ukrainie. – AAN, Prezydium Rady Ministrow (PRM), Rektyfikat (RKT). – Sygn. 25. – Т. 32.
2. Крамар Ю. В. Національні меншини в політиці воєводської адміністрації Г. Юзевського на Волині (1928–1938 рр.) / Ю. В. Крамар // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – Сер. : Історичні науки, 2000. – № 1. – С. 83–88.
3. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939) / М. М. Кучерепа. – Луцьк : РВГ «Реабілітовані історією», 1994. – 84 с.
4. Шульга С. С. До питання про економічний розвиток чеських колоній на Волині у 20–30-х рр. / С. С. Шульга // Наук. вісн. ВДУ. Сер. : Історичні науки. – №. 2. – 1997. – С. 61–65.
5. Юзевський Г. Замість щоденника / Г. Юзевський // Роде наш красний... (Волинь у долях краян і людських документах). – Т. II. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1996. – С. 200–211.

Статтю подано до редколегії
14.11.2011 р.